

utjecajem starih lingvističkih shvaćanja mnogi naši, i vrlo školovani inače ljudi, ne znaju razliku između govornog, razgovornog, narodnog jezika i između književnog jezika. Mnogo ih zbunjuje neadekvatna lozinka »Piši kao što govoriš«. Ona se danas može odnositi samo na fonetski način pisanja, a ne na jezični izraz. Jer narodni, razgovorni jezik ima na tako velikom jezičnom području kao što je naše, uistinu mnogo različitosti, a književni jezik je obogaćeni, probrani, viši tip narodnog jezika s jasno određenom kodifikacijom i normom, koje obavezuju na svakom javnom mjestu i u svakom tekstu u kojem se služimo književnim jezikom. Razgovarati možemo kako hoćemo, ali pisati moramo onako »kako dobri pisci pišu« i kako propisuju kodifikacije i norme. Kad bismo se toga držali, ne bi bilo toliko nesporazuma o jeziku koliko ih ima.

I napokon, u drugoj polovici 20. stoljeća zaista bi bilo vrijeme da se oslobodimo unitarističkih shvaćanja o jeziku Hrvata i Srba iz 19. stoljeća i iz prve polovice 20. stoljeća. U diskusijama o jeziku mnogi se naši, i dobronamjerni ljudi pozivaju na Bečki književni dogovor iz g. 1850. i na Skerlićevu anketu iz 1913/14. Po Bečkom književnom dogovoru svi bi Hrvati i Srbi trebali da pišu ijekavski jer »jedan narod treba jednu književnost da ima«, kako su tada u uvodu rekli. Po Skerlićevoj anketi o jeziku svi bi Srbi i Hrvati trebali da pišu ekavski jer su oni, prema njegovu shvaćanju, zapravo jedan narod. To su bila shvaćanja zasnovana na nerealnoj procjeni situacije. Svi mi danas znamo da Hrvati i Srbi nisu jedan narod, nego dva, i da hrvatskim ili srpskim jezikom pored Hrvata i Srba govore i pišu i Crnogorci i bosanskohercegovački Muslimani. Prema tome unitarističko gledište o jeziku tih naroda uopće ne dolazi u obzir, nego naše današnje, demokratsko, socijalističko, federalističko, onako kako je formulirano u tezama SSRNJ na početku ovoga članka.

Uopće, sva sporna pitanja o jeziku treba rješavati na temelju takvih principa koji jasno priznaju prava naroda, narodnosti i etničkih skupina, na temelju činjeničnog, stvarnog stanja i prirodnog prava, a ne na temelju romantičnih mitova, pa će se stvoriti skladna atmosfera suradnje te neće dolaziti ni do presizanja ni do sukoba ni do kvarenja međunacionalnih odnosa.

PREZENT SVRŠENIH GLAGOLA U SINTAKTIČKOM RELATIVU

Sreten Živković

Predmet je ove rasprave: da li je jezički (gramatički) opravdana upotreba perfekta svršenih glagola umjesto prezenta u zavisnim rečenicama, ovdje ograničeno na antecedentne vremenske rečenice. Potaknut činjenicom da sve više nailazimo na primjere gdje je u takvim rečenicama upotrebljen perfekt mjesto prezenta svršenog glagola, napisao sam članak »*Upotreba perfekta u*

vremenskim rečenicama« (Jezik br. 1, Zagreb 1952). U njemu je navedeno nekoliko primjera. Jedan od njih je ovaj: *Hiljade divljih gusaka traže na svom otoku neko ravno mjesto, kao neki ptičji aerodrom, a kad su ga našle, počnu velikom brzinom trčati protiv vjetra . . . Kad su postigle priličnu brzinu, dignu se zbog te brzine u zrak*«. To je izvještavanje o redovnom događanju, deklariranje o redovnom životu divljih gusaka, zato ti glagolski oblici nisu vremenski indikativi, pa je pisac u glavnim rečenicama pravilno upotrijebio prezent (*traže . . . počnu trčati . . . dignu se*). A zašto je, nepravilno, u zavisnim rečenicama mjesto prezenta svršenih glagola upotrijebio perfekt (*kad su ga našle . . . kad su postigle priličnu brzinu* mjesto *kad ga nadu . . . kad postignu priličnu brzinu*)? Vjerojatno iz jezičnog osjećanja da je glagolska radnja u zavisnim rečenicama izvršena prije glagolske radnje u glavnim rečenicama, dakle u prošlosti prema radnji nezavisnih rečenica. No pisac nije osjetio da je antecedentnost radnje zavisne rečenice dovoljno izražena prezentom svršenoga glagola, perfektivnošću = izvršenošću glagolskoga značenja. Istaknuto je da su takvoj upotrebi pomiješane dvije različite gramatičke kategorije: vremena i vida. No u spomenutom članku nije dovoljno obrazložena funkcija prezenta svršenoga glagola u antecedentnim vremenskim rečenicama, tj. funkcija sintaktičkoga relativa, što je predmet ove rasprave.

Radnja i zbivanje koje se odvija u momentu govora o njima, odnosno stanje u kojem se tko ili što nalazi u vrijeme govora o njemu, izriče se prezentom nesvršenih glagola, i to je u jeziku tzv. *prava sadašnjost*. Prezent svršenih glagola ne može se upotrijebiti, jer je prava sadašnjost indikacija stvarnog *vršenja* radnje u vrijeme govora o njoj, zato je i ovaj glagolski oblik u indikativu. Svršeni glagolski vid sa svojim značenjem izvršenosti ne može označavati stvarno vršenje radnje u vrijeme govora, jer što je izvršeno – prošlo je, svršeno je, ne može se i vršiti u isto vrijeme. Mjerilo vremena u jeziku je moment govora, on je sadašnjost; što se prije momenta govora o radnji dogodilo ili događalo, to je prošlost, a što će se dogoditi ili događati, to je budućnost. Za indikaciju vremena radnje, zbivanja i stanja u jeziku služe glagolski oblici vremena, glagolska vremena. Kriterij vremenskog mjerila je, prema tome, vrijeme govora o stvarnoj, realnoj, zbiljskoj radnji. Glagolska vremena imaju, dakle, funkciju da označuju vrijeme stvarne radnje *s obzirom na momenat govora o njoj*. Ona su tada sintaktički *indikativi* za pravu sadašnjost, prošlost i budućnost. Glagolska vremena kojima izražavamo vrijeme radnje prema nekom drugom vremenu (a ne prema momentu govora), tj. vremenski odnos, vremensku relaciju jedne radnje prema drugoj, ta su sintaktički *relativi*.

Kad se u jeziku upotrijebi prezent od glagola svršenog vida, onda to nije i ne može biti oznaka »stvarne«, »prave« sadašnjosti, nego ima različite funkcije. Međutim, ima radnja i zbivanja koja se redovno događaju, stanja u kojima se redovno tko ili što nalazi, »uvijek kad god se prilika desi« (ili ih barem

hoćemo da se kao takve shvate), radnje koje se vrše ili izvršuju redovno, po navici i običajima, habitualno i uzualno. Njih shvatamo također kao sadašnjost, jer je svagdašnjost. Ali budući da nisu vremenski mjereni prema momentu govora o njima, shvaćaju se kao svagdašnjost, kao »neprava« sadašnjost. Zato se u jeziku (ne samo u našem), kad nema posebnog oblika za tu sadašnjost, ponajviše upotrebljava prezent. Po toj općoj jezičnoj praksi upotrebljava se prezent u izjavama o svakodnevnim radnjama (habitualni prezent); o redovnim ili bar čestim pojavama u prirodi (deskriptivni prezent); u opisima običaja i navikama u društvu; u prikazivanju književnih i umjetničkih djela; u uputama za naučne i tehničke eksperimente; za izvođenje scenskih djela (scenski prezent); u općim izrekama o zapažanjima iz životnog iskustva, u poslovicama (gnomski prezent). U takvom se prezentu upotrebljava i nesvršeni i svršeni vid, jer je glagolski aspekt tu irelevantan (jedino ga priroda stvarnosti, pa onda i logika određuje); npr. *Kad se briše ploča, vuče se spužva od gore prema dolje – Kad se obriše ploča, odloži se spužva.* Ili u posloviци: *Voda sve pere (ili opere) do crna obraza.* U poslovicama nije ni vrijeme apsolutno relevantno; npr. *Dva loša ubiše Miloša – Pas koji laje neće ujesti.*

Razmotrimo sada rečenice navedene gore u mojem spomenutom članku. Što u njima nije pravilno, dobro izrečeno (napisano), ne samo u njima nego i u drugim takvim rečenicama? Nesumnjivo su one izvještaj pisca o redovnim, svagdašnjim radnjama divljih gusaka, o njihovim navikama. Ispravno je bilo da se upotrijebi habitualni prezent (praesens consuetudinis), ali ne samo u glavnoj rečenici: *guske traže . . . počnu trčati . . . dignu se.* Kako su te rečenice složene od zavisnog rečeničnog dijela (zavisne rečenice) i nezavisnog dijela (glavne rečenice), nastaje pitanje odnosa tih dvaju dijelova, sintaktički problem: da li je u zavisnoj rečenici, ovdje antecedentnoj vremenskoj, upotrijebljen sintaktički relativ ili nije? Standardni književni primjeri pokazuju da je i u zavisnoj rečenici jednako glagolsko vrijeme, prezent, kao i u glavnoj (nezavisnoj): *Kad ujutro ustanemo, umivamo se i onda oblačimo. – Kad padnu kiše i okopni snijeg, Sava nabuja. – Kad se zastor spusti, čuje se još svirka. – Tek sokolu prvo perje nikne, on ne može više mirovati.¹* I mnogo, mnogo drugih takvih primjera ima. U zavisnoj vremenskoj rečenici vidimo da je isto tako upotrijebljen prezent kao i u glavnoj; a što se radnja u zavisnoj svršava prije radnje glavne rečenice, upotrijebljen je glagol svršenog vida i time je antecedentnost dovoljno označena: u zavisnoj prezent svršenog glagola, dakle isti glagolski oblik – prezent. To je taj habitualni prezent, praesens consuetudinis za nepravu sadašnjost, za svagdašnjost, pa nema ni u zavisnom dijelu upotrebe prave sadašnjosti. Nije ni u glavnoj rečenici »pravi«, indikativni pre-

¹ Obaviješten sam da je u Njegoševu rukopisu aorist *niknu* (= *niknū*). Ako je tako, onda zacijelo i ne može (nè može) aorist, kao što je u njega i Čašu meda još niko nè popi dok je čašom žući nè zagrci.

zent, tj. prezent za pravu, stvarnu sadašnjost, niti je u zavisnoj kao sintaktički relativ upotrijebljen perfekt, nego je prezent za svagdašnjost. Takvu upotrebu propisuju i sve gramatike našega jezika.

U takvim je izjavama, deklaracijama – kako je već rečeno – irelevantno upotreba glagolskoga vida (Zastor pada ili *padne*. Ruka ruku *mije* ili *umije*). I ne samo u nesloženim rečenicama nego i u zavisno složenima: *Kad ujutro ustajemo (ustanemo), umijemo (umivamo) se i oblačimo (obučemo). Kad padnu (padaju) kiše i okopni (kopni) snijeg, Sava nabuja (buja)*. Nije međutim, zapažena, odnosno nije istaknuta u gramatikama ova jezička činjenica: da je u takvim izjavama sintaktički odnos glagolske radnje zavisne rečenice prema glagolskoj radnji glavne rečenice drukčiji, nego što je u izjavama koje su izrečene zavisno složenim rečenicama, ali ne o svagdašnjim, habitualnim radnjama i zbivanjima (o njima v. dalje).

(Svršit će se.)

SUBJEKT I PREDIKAT

Radoslav Katičić

U članku već objavljenom u ovom časopisu govorili smo o rečenici kao jezičnoj jedinici i o teškoćama koje se javljaju pri njezinu određivanju.¹ Sada ćemo se obratiti pitanjima koja se javljaju oko unutrašnjega njezina ustrojstva. Od starine su gramatičari uočili u rečenici temeljnu dvodiobu i na njoj su znasovali njezinu raščlambu. Ta je dvodioba postala neotudiv dio gramatičke tradicije i mi smo je upoznali još u osnovnoj školi. To je dioba u kojoj članimo rečenicu na subjekt i predikat. Što su oni zapravo? Ovdje se nećemo zaustaviti na tome da su ti pojmovi kao i mnogi drugi u gramatiku preuzeti iz logike. O razlici između rečenice i misli, jezika i mišljenja bilo je dosta govora u već spomenutom članku.² Gramatičari dugo nisu znali pravo lučiti to dvoje. To nas ovdje međutim neće dalje zanimati, nego ćemo sada svu svoju pažnju obratiti subjektu i predikatu kao gramatičkim, dakle lingvističkim, pojmovima. U tu će svrhu biti najzgodnije da se počne od etimološkoga tumačenja samih termina.

Stari su grčki gramatičari nazvali osnovne dijelove rečenice *hypokeímenon* i *katēgorúmenon*. Oni nisu jednakovrijedni, ne mogu se zamijeniti i uvijek se zna koji je koji, pa zato svaki dio ima svoje ime. Naziv *hypokeímenon* je particip glagola *hypókeimai* »ležim ispod čega« i znači prema tome »ono što leži

¹ Usp. R. Katičić, Rečenica kao jezična jedinica, Jezik 15 (1968) 82–88 i 109–114.

² Usp. Nav. dj. 84 i d.